

Standardy pozaosobiste a podatność na wpływ jawnego i utajonego afektu*

Anna Szuster, Dorota Rutkowska**
Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

OTHER-FOCUSED STANDARDS
AND SUSCEPTIBILITY TO INFLUENCE OF EXPLICIT AND IMPLICIT AFFECT

Abstract. The article presents the studies aimed identifying the influence of explicit and implicit affect on the various aspects of evaluation process. It was expected that the susceptibility to the influence of affect activation will vary with the dominance of other-focused standards over the self-focused standards in an individual's standards system. According to the reflective origin of other-focused standards it was predicted that individuals with the dominance of other-focused standards will be less susceptible to the influence of both explicit and implicit affect activation. Two experimental studies were conducted. The results of the Study I demonstrate that the explicit affect influenced the course of the evaluation process only in individuals whose self-focused standards dominated over other-focused standards. In the same study, the individuals with the dominance of other-focused standards were not susceptible to such influence. The results of the Study II demonstrate that the influence of implicit affect on evaluative judgments occurred weaker in individuals with dominance of other-focused standards than in those with the dominance of self-focused standards. The findings of the experiments support the hypothesis concerning the role of other-focused standards in the susceptibility to affect activation.

Procesy wartościowania stały się ostatnimi czasy istotną domeną poszukiwań psychologicznych. Rosnące zainteresowanie wartościowaniem, jako fenome-

* Przygotowanie artykułu było finansowane z funduszy na Badanie Statutowe Wydziału Psychologii UW, nr BST 1250/6 oraz 1250/2.

** Adres do korespondencji: Anna Szuster, Dorota Rutkowska, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa; e-mail: hanka@en-gram.psych.uw.edu.pl; dorotar@psych.uw.edu.pl

nem psychicznym, można wiązać z empirycznym nurtem eksplorującym znaczenie afektu i regulacji automatycznej dla psychologicznego i społecznego funkcjonowania człowieka. Współczesna psychologia zdaje się koncentrować swoje wysiłki przede wszystkim na opisie zjawisk afektywnych i określeniu ich znaczenia dla bardziej złożonych reakcji człowieka. Wiadomo jednak, że wartościowanie może przejawiać się zarówno reakcjami afektywnymi, jak i wyartykułowanymi sędziami ewaluatywnymi (Gołąb, 1978; Gołąb, Reykowski, 1985). Ten drugi aspekt procesów wartościowania wydaje się obszarem nieco zaniedbanym w psychologii światowej. Często pomijanym, choć jakże ważnym aspektem procesów wartościowania, jest operowanie systemem pojęć nasyconych ewaluacją i standardów, które mogą stać się podstawą bardziej złożonych i zróżnicowanych ocen rzeczywistości, niż mogłoby to wynikać z afektu, którego pozytywny lub negatywny znak prowadzi do prostych dychotomicznych ocen o trudnych do określenia przesłankach. Dorobek empiryczny umożliwił stwierdzenie wielu prawidłowości oraz ujawnił konieczność sformułowania i weryfikacji kolejnych hipotez odnoszących się do licznych przejawów ludzkiego zachowania w warunkach wzbudzenia afektu. Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule jest głównie podatność na wpływ afektu negatywnego ze względu na szczególnie potencjalną reakcji afektywnych negatywnych, a także na uniwersalny charakter bodźców, które je aktywizują.

O SPECYFICE FUNKCJONOWANIA W WARUNKACH WZBUDZONEGO AFEKTU

Funkcjonowanie człowieka w warunkach wzbudzenia afektu negatywnego jest wyznaczone specyficznymi regułami. Od strony fizjologicznej aktywizowane są przede wszystkim starsze struktury układu nerwowego. Podstawową drogą biorącą udział w pobudzeniu afektywnym jest współczulna część układu wegetatywnego. Oddziałuje ona na wewnętrzne narządy wykonawcze poprzez szybko działające mechanizmy nerwowe. Układ sympatyczny pełni funkcję obrony organizmu przed zagrożeniem, jest odpowiedzialny za wystąpienie reakcji walki lub ucieczki, mobilizując zasoby organizmu. Przejawia się to m.in.: przyspieszeniem tętna, wzrostem przewodnictwa skóry, pobudzeniem narządów wewnętrznych – w tym gruczołów wydzielania wewnętrznego. Pobudzenie powstałe tą drogą neuronalną następuje stosunkowo szybko, wygasa natomiast znacznie wolniej. Od strony neurologicznej aktywizowane są ośrodki podkorowe generujące automatyczny system wartościowania. Warunkują one szybkie i bezwysiłkowe przetwarzanie napływających informacji przy intensywnej uwadze zogniskowanej głównie na emocjogennych bodźcach. Podstawę systemu automatycznego stanowią reakcje afektywne oparte na uproszczonych i uniwersalnych gatunkowo atrybutach. System ten jest filo- i ontogenetycznie wcześniejszy (por. Herzyk, 1999), a jego reakcje są globalne, szybkie, mimowolne i samoistne, nie angażujące procesów świadomej uwagi (Rutkowska, Szuster, 2003). Ten w nieznacznym stopniu podlegający kontroli ze spół zmian ma oczywiście adaptacyjny sens – zwiększa możliwość efektywnego

działania w trudnej sytuacji. Niewielki jest w takiej sytuacji margines różnic indywidualnych. Aktywizowany w takich warunkach tryb wartościowania i oceniania czyni człowieka bardziej podatnym na wpływy zewnętrzne. O ile bowiem ma on świadomość doświadczanego afektu, o tyle w ograniczonym stopniu ma możliwość sprawowania kontroli nad różnymi przejawami własnego ustosunkowania (Bargh, 1998; Chen, Bargh, 1997). Co jednak się dzieje, jeżeli zostaje wzbudzony afekt, który nie jest uświadomiony? Badania wykazały, że ten ukryty przed świadomością podmiotu afekt o dużo słabszym natężeniu cechuje się niespecyficznym, rozlanym charakterem – łatwo „przyczepiając się” do innych bodźców, modyfikuje ich ocenianie (Murphy, Zajonc, 1993; por. także: Zajonc, 2000). Stwierdzany w wielu badaniach efekt asymilacji ilustruje wpływ bodźców emocjogennych eksponowanych poniżej progu świadomej percepcji na ocenę neutralnego bodźca zgodną ze znakiem afektywnym tego „niewidzialnego”, który go poprzedza.

O MOŻLIWOŚCIACH MODYFIKOWANIA AUTOMATYCZNEGO WPŁYWU AFEKTU

W kontekście rezultatów wskazujących na dość uniwersalny charakter funkcjonowania w warunkach jawnie i niejawnie wzbudzanego afektu powstaje pytanie o to, czy istnieje możliwość ograniczenia bądź modyfikowania automatycznych następstw zarówno jawnego, jak i nieświadomianego afektu.

Człowiek jest istotą o niezwyklej złożoności. Od swoich najbliższych krewnych – zwierząt naczelnych – różni go przede wszystkim rozwinięta kora mózgowa i inne obszary mózgu. O wyjątkowości człowieka w świecie przyrody stanowi wiele jego niezwykłych właściwości: samoświadomość, posługiwanie się mową, zdolność do myślenia abstrakcyjnego, a także zjawiska będące przejawem złożonych procesów wartościowania: altruizm, poczucie wolności, sumienie, ogromne bogactwo życia psychicznego. W nich odzwierciedlają się ogromne możliwości ludzkiego intelektu. Choć oczywiście istnieje ścisły związek między mózgiem a umysłem, nie są to pojęcia tożsame (Damasio, 1994). Tworzące się w ciągu życia niezliczone połączenia neuronów i sieci neuronalnych pozwalają nie tylko odbierać, ale także przetwarzać, analizować, a w końcu nadawać wartość i treść emocjonalną elementom rzeczywistości, których człowiek doświadcza. Własności te wyznaczają możliwość refleksyjnego przetwarzania informacji, w tym także dokonywania ocen czy wartościowania, na wymiarach bardziej złożonych niż te, które są dostępne w warunkach automatycznego przetwarzania. Ta druga forma wartościowania wiązana jest ze specyficznymi ludzkimi właściwościami, zdolnością do artykulacji tworzenia złożonych, abstrakcyjnych struktur pojęciowych będących podstawą formułowanego sądu. Jest systemem filo- i ontogenetycznie późniejszym, angażującym zasoby uwagi (Jarymowicz, 1999, 2001; por. Kolańczyk i in., 2004). Cechuje go zatem duża energochłonność i czasochłonność.

Znaczenie systemu refleksyjnego w modyfikowaniu wpływu afektu

Interesujące jest pytanie, czy i w jakich okolicznościach system refleksyjny może modyfikować ustosunkowania podmiotu w warunkach wzbudzonego afektu, gdy na ogół funkcjonowanie przejmuje „pilot automatyczny” uruchamiany przez ewolucyjnie stare ośrodki podkorowe.

O ile jednak wpływ systemu automatycznego na przebieg procesów wartościowania jest dobrze udokumentowany (Bargh, 1994; 1999; Bargh i in., 1996; Cacioppo, Gardner, 2001; Chen, Bargh, 1997; Greenwald, Banaji, 1995; Jarymowicz, Ohme, 1997; 2001; 2002; Ohme, Jarymowicz, 1999; Ohme, Jarymowicz, Reykowski, 2001), to dowody na możliwość modyfikacji afektu przez aktywizację systemu refleksyjnego są ograniczone. Taki stan rzeczy specjalnie nie dziwi. Automatyczny sposób reagowania ma uniwersalny charakter, zaś znaczenie różnic indywidualnych jest zupełnie marginalne. Ponadto wiemy, jakie własności systemu automatycznego wyznaczają sposób reagowania w stanach afektywnych, nie jest jednak jasne, jakie własności systemu refleksyjnego umożliwiłyby modyfikację afektu. Wiadomo wszakże, że mówiąc o możliwości modyfikacji afektu, wkraczamy w obszar różnic międzyosobniczych.

Wydaje się, że własnością systemu refleksyjnego, która może modyfikować przebieg funkcjonowania w warunkach wzbudzonego afektu, jest ilość i złożoność uformowanych w umyśle standardów ewaluatywnych, których geneza ma charakter refleksyjny. Niektóre z nich odnoszą się do własnej osoby oraz do innych ludzi.

Poznawcza reprezentacja JA i INNYCH. Ważną przesłanką zwiększającą możliwość modyfikowania regulacji automatycznej uruchamianej w warunkach wzbudzenia afektu jest sposób, w jaki reprezentowana jest wiedza o sobie i swoich relacjach z innymi ludźmi. Wraz z poszerzaniem się wiedzy na temat siebie i otoczenia człowiek przechodzi od synkretycznego spostrzegania siebie i świata do bardziej dojrzałych form różnicowania między tym, co unikalne dla własnej osoby, a tym, co specyficzne dla innych (Jarymowicz, 1992). Dzięki rozwojowi umysłowej reprezentacji własnej osoby, a szczególnie dzięki uformowaniu się pojęcia JA, wyodrębnionego spośród innych pojęć egzystujących w systemie poznawczym jednostki (Jarymowicz, 1999; por. też Obuchowski, 2000), możliwe jest pojawienie się standardów osobistych (odnoszących się do wartościowania własnej osoby, a zarazem używanych do oceny INNYCH), standardów samokontroli (Kobylińska, 2003) i pozasobistych (stanowiących autonomiczną – niezależną od osobistych – podstawę oceny INNYCH; Reykowski, 1986). Można się zatem spodziewać, że wraz z procesem formowania się tożsamości osobistej podmiotu wzrasta również liczba i złożoność kryteriów stanowiących podstawy wartościowania (Jarymowicz, 1994). Jak wynika z badań, im lepiej uformowany został schemat JA (czego przejawem jest odrębność schematowa JA), tym liczniejsze i bardziej zróżnicowane pozasobiste standardy wartościowania innych ludzi (Krzemionka, 1993) oraz indywidualne standardy wartościowania (Karwowska, 2004).

Różnice indywidualne wynikające z rozwoju poznawczej reprezentacji własnej osoby mogą być źródłem zróżnicowanej efektywności w zakresie kon-

troli własnych reakcji emocjonalnych (Wolak, 1993). Na podstawie danych empirycznych można stwierdzić, że osoby o wyodrębnionym schemacie JA szybciej i bardziej skutecznie uczyły się kontrolowania własnych reakcji wegetatywnych (Wolak, 1993). Przytoczone dane wskazują na znaczenie różnic indywidualnych w zakresie stopnia uformowania JA dla złożoności ewaluacyjnych kryteriów wartościowania i samokontroli. Wyniki dalszych badań potwierdziły taki kierunek rozumowania. Karwowska (2001), stosując procedurę poprzedzania afektywnego, stwierdziła, że jest ona efektywna jedynie u części badanych osób. Wzbudzenie nieuświadomionego afektu przejawiało się asymilacyjnym efektem oceniania ideogramów jako cechy pozytywnej bądź negatywnej jedynie u osób o niskim ukształtowaniu schematu JA. Oceny osób o wysokiej odrębności JA nie były zależne od znaku utajonego afektu.

System standardów osobistych vs pozaosobistych jako przesłanka ograniczająca wpływ afektu. W prezentowanych poniżej badaniach przedmiotem zainteresowania uczyniono inną właściwość systemu refleksyjnego, jaką jest stopień ukształtowania standardów osobistych i pozaosobistych. Refleksyjny system wartościowania można odnieść w szczególności do ukształtowania wyartykułowanej wiedzy podmiotu, dotyczącej zarówno własnej osoby, jak i innych ludzi czy – szerzej – świata społecznego. Gromadzona i przetwarzana wiedza jest podstawą sformułowania kryteriów oceny i wartościowania stanu aktualnego i antycypowanego własnej osoby (standardy osobiste) oraz świata zewnętrznego, w tym innych ludzi (standardy pozaosobiste – Reykowski, 1978; 1986).

Standardy osobiste pojawiają się jako pierwsze. Związane jest to z bezpośredniością i większą dostępnością doświadczeń dotyczących własnej osoby. Są też one w większym stopniu podatne na wpływ afektu, co jest związane z ich afektorodną genezą. Jak wszystko, co dotyczy własnej osoby, także i osobiste standardy wartościowania są szczególnie sprzężone z afektem. Dalszy rozwój poznawczy, w szczególności rozwój zdolności do decentracji (Piaget, 1966) i różnicowania (Jarymowicz, 1988), sprawia, że człowiek w coraz większym zakresie zyskuje możliwość asymilowania wiedzy o innych ludziach. Jednak dalszy rozwój standardów pozaosobistych w dużej mierze jest pochodny od czynników motywacyjnych. Tworzenie go wymaga bowiem świadomej refleksji nad tym, co mniej dostępne, a co dotyczy oceniania i wartościowania innych ludzi, także pewnego wysiłku poznawczego celem zdobycia wiedzy o innych. System standardów osobistych może być przydatny dla oceny i wartościowania sytuacji innych ludzi (Szuster, 2005). Jednak złożoność oraz często nieporównywalność rzeczywistości społecznej z własnymi doświadczeniami wymaga także umiejętności abstrahowania od tego, co dotyczy Ja, i niegeneralizowania tego, co stanowi kryterium oceny dla JA (standardów osobistych), na dokonywane oceny innych ludzi.

Oba systemy standardów pełnią istotną funkcję regulacyjną. Jej mechanizm oparty jest na wzbudzeniu napięcia w wyniku konstatacji rozbieżności pomiędzy stanem osobistym a stanem zdefiniowanym przez standard. Owa rozbieżność generuje napięcie wzbudzające motywację do działania mającego

na celu przywrócenie stanu zgodnego z treścią standardu. Opisany mechanizm wzbudzania motywacji będącej pochodną systemu standardów osobistych czy pozaosobistych stanowi przejaw tego, jak byty mentalne przyjmujące postać standardów ewaluacji mogą wpływać na przebieg procesów wartościowania, a w konsekwencji wyznaczać także ustosunkowania wobec wewnętrznych stanów i otaczającej rzeczywistości. To, który z dwóch systemów standardów zostanie zaktualizowany, zależy m.in. od stopnia ukształtowania, wyodrębnienia, a także od ich potencjału regulacyjnego – znaczenia i wagi.

Ludzie różnią się stopniem wyartykułowania standardów osobistych i pozaosobistych. W konsekwencji różnią się stopniem, w jakim struktura JA (i związany z nią system standardów osobistych) czy poza JA (i związany z nimi system standardów pozaosobistych) pełnią swe funkcje regulacyjne. Wyniki badań nad osobistymi (endocentrycznymi) bądź pozaosobistymi (egzocentrycznymi) mechanizmami angażowania się na rzecz innych ludzi dowodzą, że osoby o przewadze regulacji opartej na standardach osobistych są w większym stopniu podatne na wpływ afektu wzbudzanego na poziomie jawnym (Kobuszewska, 1989; Rafalska, 2000; Szuster, 2005). Przejawiało się to spadkiem zaangażowania oraz wzrostem niepokoju jedynie o JA i bliskich (MY) w warunkach aktywizacji afektu w porównaniu z warunkami neutralnymi. Jednocześnie warunki wzbudzenia pozytywnego afektu nasilały wielkość pozaosobistego zaangażowania. Natomiast osoby o dominacji standardów pozaosobistych nie zmieniały wielkości pozaosobistego zaangażowania i wielkości deklarowanego niepokoju bez względu na warunki.

PROBLEMATYKA BADAŃ WŁASNYCH

Osobiste i pozaosobiste poznawcze standardy ewaluatywne stanowią zwykle przedmiot zainteresowania badaczy jako determinanty prospołecznego zaangażowania podmiotu (Karyłowski, 1978; 1982a; 1982b; Reykowski, 1978; 1986; Szuster, 2005). W badaniach prezentowanych w niniejszym artykule próbowano natomiast uchwycić modyfikującą rolę tych standardów w procesach wartościowania w sytuacji wzbudzenia afektu.

W dwóch badaniach sprawdzano podatność osób o przewadze osobistych vs pozaosobistych standardów ewaluatywnych na wpływ jawnie i niejawnie (podprogowo) wzbudzanego afektu. Wpływ afektu badano w odniesieniu do różnych przejawów procesów wartościowania – takich jak operowanie pojęciami ewaluatywnymi oraz sądy oceniające.

BADANIE I

Hipotezy

Przywołane powyżej rezultaty badań dostarczają argumentów za tym, iż pozaosobiste zaangażowanie oparte na systemie standardów osobistych (motywowane mechanizmami endocentrycznymi) jest bardziej zależne od wpływu

afektu niż zaangażowanie, którego źródłem jest system standardów pozaosobistych. W badaniu I sprawdzano podatność osób o różnym stopniu ukształtowania standardów pozaosobistych na wpływ jawnie wzbudzanego afektu w zakresie tempa operowania pojęciami wartościującymi. Uznano, że tempo operowania takimi pojęciami odzwierciedla niekontrolowane przejawy przebiegu procesów wartościowania. Wyniki wielu badań wskazują na to, że parametry czasowe reakcji zasadniczo zmieniają się w zależności od warunków – wzbudzenie afektu nasila tempo wykonywania zadań i skraca czas formułowania ocen (por. np. Bargh, 1998; Greenwald, Banaji, 1995; Greenwald, McGhee, Schwartz, 1998). W związku z tym oczekiwano wystąpienia różnic indywidualnych w zakresie tempa operowania pojęciami wartościującymi w zależności od sytuacyjnej aktywizacji afektu.

Przewidywano, że u osób o niskim poziomie ukształtowania standardów pozaosobistych operowanie pojęciami wartościującymi będzie przebiegało szybciej w sytuacji wzbudzenia jawnego afektu niż w sytuacji braku aktywizacji reakcji afektywnych. Ponadto oczekiwano, że wzbudzenie afektu będzie modyfikowało proces operowania pojęciami wartościującymi jedynie u osób o niskim stopniu ukształtowania standardów pozaosobistych: w warunkach wzbudzenia reakcji afektywnych proces ten będzie przebiegał szybciej u osób o niskim poziomie ukształtowania standardów pozaosobistych niż u osób o wysokim poziomie ukształtowania takich standardów.

Metoda

Badanie miało charakter eksperymentalny. Operacjonalizowano w nim następujące zmienne: poziom ukształtowania standardów pozaosobistych (zmienna niezależna); wzbudzenie jawnego afektu (zmienna manipulowana); tempo operowania pojęciami wartościującymi (zmienna zależna).

Pomiar ukształtowania standardów pozaosobistych. Do pomiaru wykorzystano zadanie prowokujące do reakcji prospołecznych jako typowego przejawu regulacyjnego znaczenia standardów osobistych i pozaosobistych (Szuster-Zbrojewicz, 1988; Szuster, 2002; Rutkowska, Szuster, 2003). Zadanie takie wykorzystywane jest w kwestionariuszu „Wypadek w górach”. Zawiera on opis historii chłopca, który wyszedł ze schroniska górskiego w niepewną pogodę i nie wrócił na noc. Badany ma do wyboru dwie opcje – opowiedzenia się za zaniechaniem organizowania pomocy bądź zaangażowanie się w pomoc, co wyraża się w opisach myśli i odczuć, które mogą pojawić się w sytuacji wzbudzenia motywacji do udzielenia pomocy. Stwierdzenia optujące za udzieleniem pomocy sformułowane są w taki sposób, że odnoszą się do dwóch rodzajów standardów: osobistych (np. „Źle bym się czuł, gdybym nie pomógł”) oraz pozaosobistych (np. „Chłopak siedzi teraz pewnie gdzieś przestraszony i nie wie, co dalej ma robić ze sobą”).

Kwestionariusz zawierał 20 stwierdzeń – 10 wskazujących na regulacyjne znaczenie standardów pozaosobistych oraz 10 wskazujących na regulacyjne znaczenie standardów osobistych. Osoby badane zaznaczały dowolną ilość

stwierżeń, które uznały za najbliższe własnym odczuciom w takiej, jak opisana w kwestionariuszu, sytuacji.

Wskaźnikiem stopnia ukształtowania standardów pozaosobistych była proporcja liczby zakreślonych stwierdzeń odpowiadających standardom pozaosobistym (PO) w stosunku do liczby zakreślonych stwierdzeń odpowiadających standardom osobistym (O), wyrażona wzorem: $SPO = [PO + 1/O + 1] \times 10$.

Manipulacja eksperymentalna – wzbudzenie jawnego afektu. W warunkach eksperymentalnym i kontrolnym zastosowano kategoryzację serii bodźców – zróżnicowanych treściowo ze względu na warunek badania.

W celu wyzwolenia reakcji afektywnych wzbudzano afekt o negatywnym znaku. Afekt negatywny uznano za wysoce specyficzny dla wartościowania opartego na pierwotnych procesach afektywnych ze względu na jego szczególny potencjał regulacyjny (Czapiński, 1988a; 1988b; Damasio, 1999; Peeters, Czapiński, 1990). W manipulacji wykorzystano prezentację materiału zdjęciowego. Fotografie eksponowano w kolejności losowej; przedstawiały one drastyczne sceny (np. zdjęcia ofiar wypadków drogowych). Osoby badane prosiły o kategoryzowanie prezentowanych zdjęć do dwóch kategorii: „raczej przykre” lub „bardzo przykre”. Kategoryzacja fotografii służyła jedynie uzasadnieniu oglądania materiału zdjęciowego.

W warunkach kontrolnym zastosowano materiał, którego celem było niespecyficzne pobudzenie procesów poznawczych bez aktywizacji procesów wartościowania. Prezentowano wielocyfrowe pary liczb takich samych lub różniących się szczegółami (np. miejscem przecinka czy kolejnością cyfr), zaczerpnięte z testu „Dokładności i szybkości spostrzegania” G. Grimsleya, F. L. Rucha i N. D. Warrena (Szafraniec, 1980). Eksponowano je w kolejności losowej. Zadaniem badanych było porównywanie par liczb i klasyfikowanie ich do dwóch kategorii opisanych etykietami „identyczne” lub „różne”.

Poziomy zmiennej manipulowanej określano na podstawie rodzaju zadań wykonywanych przez osobę badaną. W ten sposób rozróżniano dwa warunki badania – AFEKTYWNY I KONTROLNY.

Pomiar podatności na wpływ jawnego afektu – tempo operowania pojęciami wartościującymi. Do pomiaru zmiennej zależnej przygotowano technikę komputerową. W zadaniach wykorzystano listę 32 etykiet słownych pojęć wartościujących o różnym stopniu abstrakcji (np. zabawa, wojna, sprawiedliwość itp.). Osoby badane miały dokonać kategoryzacji pojawiających się na ekranie komputera słów do wyróżnionych kategorii (np. przyjemne – nieprzyjemne). Podlegające kategoryzacji etykiety słowne pojęć wartościujących eksponowano w kolejności losowej¹. Wskaźnikiem operowania pojęciami wartościującymi OPW był średni czas kategoryzacji wszystkich prezentowanych w badaniu etykiet słownych pojęć.

¹ Zastosowana aplikacja komputerowa stanowiła modyfikację Testu Utajonych Skojarzeń (Implicit Association Test – IAT), skonstruowanego do badania utajonych postaw (por. Greenwald, Banaji, 1995; Greenwald, McGhee, Schwartz, 1998; Maison, Bruin, 1999).

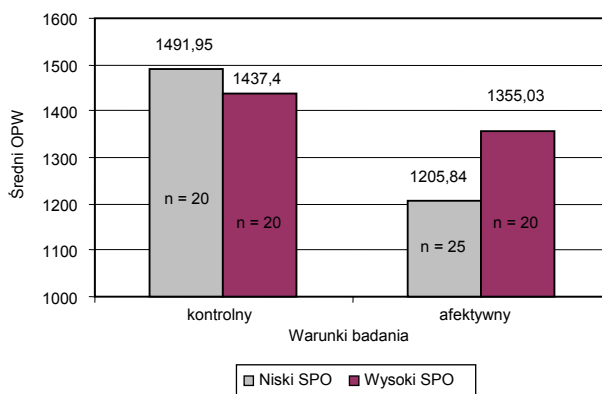
Przebieg badania. Eksperyment przeprowadzono w dwóch etapach. W etapie pierwszym osoby badane wypełniały w warunkach grupowych kwestionariusz „Wypadek w górach”. W etapie drugim przeprowadzono badanie komputerowe w warunkach indywidualnych. W ramach badania komputerowego wprowadzano manipulację eksperymentalną, jak i dokonywano pomiaru zmiennej zależnej. Badani wykonywali zadania w ramach jednej z dwóch wersji aplikacji komputerowej – w warunku eksperymentalnym (ze wzbudzeniem afektu) oraz w warunku kontrolnym. Manipulacja eksperymentalna każdorazowo poprzedzała bezpośrednio kategoryzację pojęć wartościujących.

Wyniki

W badaniu wzięło udział 85 osób – studentów I i II roku Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Osoby badane zostały losowo przydzielone do jednego z dwóch warunków badania: warunku eksperymentalnego ($N = 45$) oraz kontrolnego ($N = 40$).

Na podstawie wyników kwestionariusza „Wypadek w górach” wszystkie osoby badane podzielono na dwie grupy ze względu na medianę rozkładu wartości wskaźnika SPO: o niskim SPO (od 4,00 do 20,00; $N = 33$) oraz o wysokim SPO (od 20,01 do 90,00; $N = 30$).

W celu weryfikacji hipotez przeprowadzono dwuczynnikową analizę wariancji. Nie uzyskano efektu głównego zastosowanej manipulacji eksperymentalnej oraz efektu głównego SPO (odpowiednio $F(1) = 1,44$; $p = 0,23$ oraz $F(1) = 0,31$; $p = 0,58$). Uzyskano natomiast efekt interakcyjny obydwu zmiennych ($F(1) = 4,7$; $p = 0,03$). Uzyskane zależności przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Średnie wartości wskaźnika OPW w warunku AFEKTYWNYM i KONTROLNYM u osób o niskim i wysokim SPO

Przeprowadzone porównania międzygrupowe, przy założonym poziomie istotności $p = 0,05$, wykazały: (1) istotne statystycznie zróżnicowanie średniego OPW między warunkami AFEKTYWNYM I KONTROLNYM w grupie osób

o relatywnie niskim SPO; (2) istotne statystycznie zróżnicowanie średniego OPW między grupami osób o relatywnie niskim i relatywnie wysokim SPO w warunku AFEKTYWNYM.

Zatem osoby o niskim poziomie ukształtowania standardów pozaosobistych charakteryzowały się szybszym tempem przetwarzania pojęć wartościujących w warunku wzbudzenia afektu niż w warunku kontrolnym. Ponadto w warunku wzbudzenia jawnego afektu osoby o niskim poziomie ukształtowania standardów pozaosobistych prezentowały szybsze tempo formułowania ocen niż osoby o wysokim poziomie ukształtowania takich standardów.

BADANIE II

Hipoteza

W warunkach aktywizacji jawnego afektu podmiot ma możliwość jego doświadczenia i w konsekwencji kontroli nad nim. Natomiast w warunkach wzbudzenia afektu utajonego zarówno doświadczenie, jak i kontrola są potencjalnie utrudnione. Owo utrudnienie kontroli odnosi się nie tyle do ostatecznego efektu procesu wartościowania (jakim jest sąd oceniający), ile do faktu, że podmiot nie ma świadomości, iż okoliczności, w których przyszło mu dokonywać oceny, determinują jego zachowanie. W związku z tym pojawia się pytanie, czy wpływ utajonego afektu u osób o różnym stopniu ukształtowania standardów pozaosobistych będzie zbliżony do efektów wpływu afektu wzbudzanego w sposób jawny.

Ze względu na intelektualną genezę, stopień ukształtowania standardów pozaosobistych stanowi szczególnie wymiar refleksyjności podmiotu. Można więc oczekiwać, że wysoki stopień ukształtowania standardów pozaosobistych sprzyja nawykowemu wykorzystywaniu wyartykułowanych przesłanek jako podstawy formułowanych ocen. Dlatego oczekiwano, że formułowane oceny będą w mniejszym stopniu podatne na wpływ utajonego afektu w przypadku osób o wysokim poziomie ukształtowania standardów pozaosobistych w porównaniu z osobami o niskim poziomie ukształtowania tych standardów.

Metoda

Badanie miało charakter eksperymentalny. Operacjonalizowano w nim następujące zmienne: stopień ukształtowania standardów pozaosobistych (zmienna niezależna); wzbudzenie utajonego afektu (zmienna manipulowana); ocena neutralnych bodźców docelowych (zmienna zależna).

Pomiar ukształtowania standardów pozaosobistych. Ponownie do pomiaru tej zmiennej wykorzystano kwestionariusz „Wypadek w górach”. Forma kwestionariusza oraz sposób konstrukcji wskaźnika poziomu ukształtowania standardów pozaosobistych były identyczne, jak w badaniu I.

Manipulacja eksperymentalna – wzbudzenie utajonego afektu. W badaniu wykorzystano procedurę afektywnego poprzedzania (Murphy, Zajonc, 1993; Karwowska, 2001; Karwowska, Piotrowska, 2001; Kobylińska, 2003; Ohme, 2003), która polega na poprzedzaniu neutralnych bodźców docelowych bodźcami o charakterze afektywnym. Bodźcami docelowymi było 10 japońskich heksagramów wybranych z większej puli ze względu na ich neutralność. Bodźce te prezentowano badanym w czasie 2000 ms. W warunkach eksperymentalnych bodźcami poprzedzającymi były dwa czarno-białe zdjęcia twarzy mima wyrażające wstręt (poprzedzanie negatywne) i zadowolenie (poprzedzanie pozytywne). W warunkach kontrolnych bodźcem poprzedzającym był biały pusty kartonik. Bodźce poprzedzające prezentowane były w czasie 16 ms. Do ekspozycji bodźców użyto tachistoskopu trójpolowego.

Zadaniem docelowym osób badanych była ocena heksagramów ze względu na to, w jakim stopniu odnoszą się one do JA. Ocena dokonywana była na skali ciągłej o długości 130 mm, opisanej na krańcach: lewy – „odnosi się do JA”, prawy – „nie odnosi się do JA”.

Pomiar podatności na wpływ utajonego afektu – ocena neutralnych bodźców docelowych. Wskaźnik podatności na wpływ utajonego afektu jest oparty na wielkości odchylenia ocen neutralnych bodźców docelowych po poprzedzaniu afektywnym od oceny w warunku kontrolnym. Przyjęto założenie, że warunki kontrolne poprzedzania (poprzedzanie pustym kartonikiem) stanowią punkt zakotwiczenia oceny osób badanych. Każde wychylenie od tego punktu przy poprzedzaniu afektywnym świadczy o wpływie poprzedzania na oceny dokonywane przez osobę badaną.

Aby dokonać pomiaru wielkości wpływu utajonego afektu, niezależnie od jego kierunku, dla każdej osoby badanej ustalono wartość bezwzględnej różnicy ocen heksagramów w warunkach poprzedzania afektywnego i kontrolnego. Skonstruowano wskaźnik BA, który stanowił średnią wartość bezwzględną różnicy w poprzedzaniu afektywnym (pozytywnym i negatywnym) oraz kontrolnym (por. Karwowska, 2001).

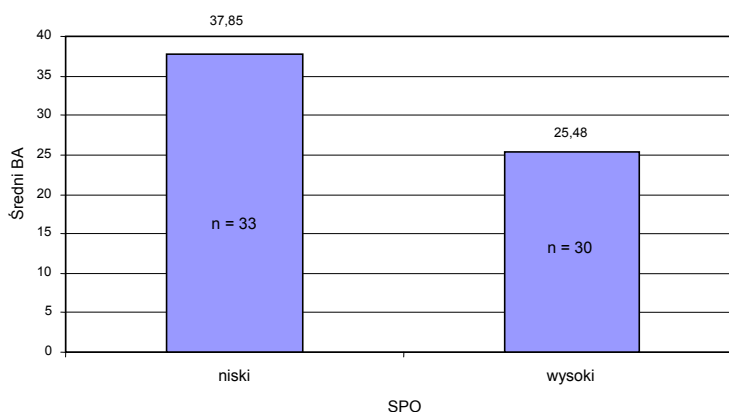
Przebieg badania. Badanie miało charakter indywidualny. Osoby badane poddawane były procedurze poprzedzania afektywnego. Następnie wypełniały kwestionariusz „Wypadek w górach” w wersji „papier i ołówek”.

Wyniki

Przebadano 63 osoby – studentów I i II roku Uniwersytetu Warszawskiego oraz innych uczelni warszawskich. Na podstawie wyników kwestionariusza „Wypadek w górach” wszystkie osoby badane podzielono na dwie grupy ze względu na medianę rozkładu wartości wskaźnika SPO: grupę o niskim SPO (od 2,00 do 10,00; $N = 33$) oraz grupę o wysokim SPO (od 10,01 do 110,00; $N = 30$).

W celu weryfikacji hipotezy porównano (test t Studenta) wartości wskaźnika BA w grupach osób o niskim i wysokim SPO. Różnica okazała się istotna statystycznie ($t(61) = 3,14$; $p < 0,03$). Wartości wskaźnika BA były istotnie niż-

sze w grupie osób o wysokim SPO niż w grupie osób o niskim SPO. Uzyskane zależności ilustruje rysunek 2.

Rysunek 2. Średnie wartości wskaźnika BA u osób o niskim i wysokim SPO

Poziom ukształtowania standardów pozaosobistych modyfikował zatem podatność na wpływ utajonego afektu. U osób o niższym poziomie ukształtowania standardów pozaosobistych wzbudzenie utajonego afektu w większym stopniu zniekształcało oceny neutralnych bodźców docelowych niż u osób o wysokim stopniu ukształtowania standardów pozaosobistych.

DYSKUSJA WYNIKÓW

W dwóch badaniach sprawdzano podatność na wpływ jawnego (badanie I) oraz utajonego (badanie II) afektu na specyficzne i niespecyficzne aspekty procesów wartościowania osób o różnym stopniu ukształtowania systemu standardów pozaosobistych.

Przyjęliśmy, że dominacja standardów pozaosobistych (których ukształtowanie jest bardziej niż w przypadku standardów osobistych następstwem intencjonalnego wysiłku poznawczego angażującego decentrację ograniczającą udział perspektywy osobistej w ocenianiu) sprawia, że procesy wartościowania są w mniejszym stopniu podatne na wpływ afektu.

Przejawem procesów wartościowania w badaniu I było tempo operowania pojęciami wartościującymi. Uzyskane wyniki potwierdziły oczekiwania: afekt dynamizował przebieg procesów wartościowania jedynie u osób o niskim stopniu ukształtowania standardów pozaosobistych. Osoby o wysokim stopniu ukształtowania standardów pozaosobistych okazały się niepodatne na wpływ sytuacyjnie wzbudzonego afektu. Przejawem procesów wartościowania w badaniu II były jawne oceny heksagramów ze względu na to, w jakim stopniu

odnoszą się do JA. Otrzymane rezultaty okazały się zgodne z przewidywaniami: oceny heksagramów przez osoby o dominacji standardów pozaosobistych były w istotnie mniejszym stopniu zależne od wzbudzenia afektu. Można więc wnosić, że wzbudzanie afektu w odmienny sposób wpływało na przebieg procesów wartościowania u osób o różnym stopniu ukształtowania systemu standardów pozaosobistych. Wyraża się to większą podatnością na wpływ afektu tych osób, u których system standardów pozaosobistych nie pełni dominującej funkcji regulacyjnej.

Stwierdzone w obu badaniach systematyczne zróżnicowanie, wskazujące na większą podatność na wpływ afektu zarówno jawnego, jak i nieświadomionego osób o niskim stopniu ukształtowania systemu standardów pozaosobistych, wydają się potwierdzać tezę o możliwości modyfikacji procesów wartościowania w zależności od własności systemu refleksyjnego. Jednym z wymiarów – obok złożoności standardów wartościowania (Karwowska, 2001) oraz stopnia ukształtowania schematu JA (Jarymowicz, Karwowska, 2001; Karwowska, Szuster w druku) – może być także sposób reprezentowania (poprzez standardy osobiste lub pozaosobiste) wiedzy o innych ludziach czy – szerzej – świecie społecznym. Wiedza ta może być gromadzona za pośrednictwem perspektywy osobistej bądź z jej pominięciem. Tylko jednak w tym drugim wypadku angażuje intencjonalnie aktywizowaną przez podmiot refleksję, skłaniając do weryfikowania własnych doświadczeń – w tym także doświadczeń, których źródłem jest wzbudzony afekt – jako podstawy percepcji rzeczywistości. Taka relatywizacja własnych doświadczeń sprzyja rozwojowi procesów samokontroli i autokorekty w odpowiedzi na stymulację zewnętrzną. Innymi słowy, specyfika genezy standardów pozaosobistych czyni je względnie niezależnymi od wpływu afektu poprzez kontrolę nad przebiegiem procesów wartościowania i artykułowaniem ich przesłanek. Warto zwrócić uwagę na to, że ukształtowanie takiego systemu standardów ogranicza wpływ afektu zarówno na formalne (czasowe), jak i treściowe (odnoszone do JA) aspekty procesów wartościowania.

BIBLIOGRAFIA

- Bargh, J. A. (1994). The four horsemen of automaticity: Awareness, intention, efficiency and control in social cognition. [W:] R. S. Wyer, T. K. Srull (red.), *Handbook of social cognition* (vol. 1, s. 1-39). Hillsdale, NY: Erlbaum.
- Bargh, J. A. (1998). Automaticity of everyday life. *Advances in Social Cognition*, 10, 1-61.
- Bargh, J. A., Chaiken, S., Raymond, P., Hymes, C. (1996). The automatic evaluation effect: Unconditionally automatic attitude activation with a pronunciation task. *Journal of Experimental Social Psychology*, 32, 185-210.
- Cacioppo, J. T., Gardner, W. L. (2001). Emotion. *Annual Review of Psychology*, 50, 191-214.
- Chen, M., Bargh, J. A. (1997). Nonconscious behavioral confirmation processes. The self-fulfilling consequences of automatic stereotype activation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33, 541-560.

- Czapiński, J. (1988a). O naturze i funkcji procesów wartościowania. [W:] B. Wojciszke (red.), *Studia nad procesami wartościowania* (s. 13-35). Wrocław: Ossolineum.
- Czapiński, J. (1988b). *Wartościowanie – efekt negatywności: o naturze realizmu*. Wrocław: Ossolineum.
- Damasio, A. R. (1994). *Descartes error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Grosset/Putnam.
- Damasio, A. R. (1999). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness*. New York: Harcourt Brace.
- Gołąb, A. (1978). Geneza procesów wartościowania. [W:] J. Reykowski (red.), *Teoria osobowości a zachowania prospołeczne* (s. 31-57). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Gołąb, A., Reykowski, J. (1985). *Studia nad rozwojem standardów ewaluacyjnych*. Wrocław: Ossolineum.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 1, 4-27.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit social cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464-1480.
- Herzyk, A. (1999). Neuropsychologiczne modele emocji. [W:] A. Herzyk, A. Borkowska (red.), *Neuropsychologia emocji. Poglądy, badania, klinika* (s. 13-41). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Jarymowicz, M. (red.) (1988). *Studia nad spostrzeganiem relacji Ja–Inni: tożsamość, indywidualizacja, przynależność*. Wrocław: Ossolineum.
- Jarymowicz, M. (1992). Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych. [W:] P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre (red.), *Tożsamość a odmiennosc kulturowa* (s. 213-275). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Jarymowicz, M. (red.) (1994). *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M. (1999). O jednym z tropów w myśleniu Janusza Reykowskiego: reakcje afektywne i sądy ewaluacyjne jako formy wartościowania. *Studia Psychologiczne*, 37, 2, 65-75.
- Jarymowicz, M. (red.) (2001). *Pomiędzy afektem a intelektem. Poszukiwania empiryczne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M., Karwowska, D. (2001). Hipotetyczne związki struktury Ja z podatnością na wpływ afektu: dane dotyczące roli dystynktywności schematu Ja. [W:] M. Jarymowicz (red.), *Pomiędzy afektem a intelektem. Poszukiwania empiryczne* (s. 201-214). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M., Ohme, R. K. (red.) (1997). Utajony wpływ afektu na przetwarzanie informacji. *Studia Psychologiczne* (numer specjalny), 35, 1.
- Jarymowicz, M., Ohme, R. K. (red.) (2001). Utajone poznanie społeczne. Nowe Perspektywy. *Studia Psychologiczne* (numer specjalny), 39, 2.
- Jarymowicz, M., Ohme, R. K. (red.) (2002). *Natura automatyzmów*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN–Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej.

- Karwowska, D. (2001). Wpływ utajonych bodźców afektywnych na ocenianie w warunkach uprzedniej koncentracji na zadaniu poznawczym neutralnym lub zadaniu angażującym wartościowanie refleksyjne. [W:] M. Jarymowicz (red.), *Pomiędzy afektem i intelektem: poszukiwania empiryczne* (s. 191-200). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Karwowska, D. (2004). *Podatność na wpływ utajonego afektu – rola czynników dyspozycyjnych* (Referat na IX Konferencji KPA „Autonomia jawna i niejawną”, Sobieszewo, 23-25 września 2004 roku).
- Karwowska, D., Szuster, A. (2007). O niektórych możliwościach modyfikacji wpływu nieświadomego afektu [W:] R. K. Ohme (red.), *Tajemnice nieświadomego afektu* (s. 219-229). Gdańsk: GWP.
- Karyłowski, J. (1978). O dwóch typach mechanizmów regulacji czynności prospołecznych. Zaangażowanie osobiste vs pozaosobiste. [W:] J. Reykowski (red.), *Teoria osobowości a zachowania prospołeczne* (s. 59-91). Warszawa: IFIS PAN.
- Karyłowski, J. (1982a). *O dwóch typach altruizmu*. Wrocław: Ossolineum.
- Karyłowski, J. (1982b). Two types of altruistic behavior: Doing good to feel good or to make the other feel good. [W:] V. J. Derlega, J. Grzelak (red.), *Cooperation and helping behavior: Theories and research* (s. 397-413). New York: Academic Press.
- Kobuszewska, E. (1989). *O dwóch typach altruizmu w warunkach deindywidualizacji* (niepublikowana praca magisterska, Warszawa, Wydział Psychologii UW).
- Kobylińska, D. (2003). *Utajone (zlateralizowane) bodźce afektywne a świadomie formułowane sądy w warunkach wzbudzania standardów samokontroli* (niepublikowana praca doktorska, Warszawa, Wydział Psychologii UW).
- Kolańczyk, A., Fila-Jankowska, A., Pawłowska-Fusiara, M., Sterczyński, R. (2004). *Serce w rozumie. Afektywne podstawy orientacji w otoczeniu*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Krzemionka, D. (1993). The self-distinctness and standards used in evaluating the similar and dissimilar partner. [W:] M. Jarymowicz (red.), *To know Self – To understand Others* (s. 109-125). Delft: Eburon.
- Maison, D., Bruin, R. (1999). Test utajonych skojarzeń (IAT) Greenwalda: metoda badania utajonych postaw. *Studia Psychologiczne*, 37, 1, 61-81.
- Murphy, S. T., Zajonc, R. B. (1993). Affect, cognition and awareness: Affective priming with optimal and suboptimal stimulus exposures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 723-739.
- Obuchowski, K. (2000). *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Ohme, R. K. (2003). *Podprogowe informacje mimiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Ohme, R. K., Jarymowicz, M. (red.) (1999). Utajony wpływ afektu na procesy poznawcze. Wybrane metody badań. *Studia Psychologiczne* (numer specjalny), 37, 1.
- Ohme, R. K., Jarymowicz, M., Reykowski, J. (red.) (2001). *Automatyzmy w procesach przetwarzania informacji*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN – Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej.

- Peeters, G., Czapiński, J. (1990). Positive-negative asymmetry in evaluations: The distinction between affective and information negativity effects. [W:] W. Stroebe, M. Hewstone (red.), *European review of social psychology* (vol. 1, s. 33-60). Chichester: Wiley.
- Piaget, J. (1966). *Studia z psychologii dziecka*. Warszawa: PWN.
- Rafalska, A. (2000). *Typy orientacji prospołecznych a przejawy niepokoju o obiekty bliższe i dalsze w warunkach zagrożenia bądź neutralnych* (niepublikowana praca magisterska, Warszawa, Wydział Psychologii UW).
- Reykowski, J. (red.) (1978). *Teoria osobowości a zachowania prospołeczne*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Reykowski, J. (1986). *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: PWN.
- Rutkowska, D., Szuster, A. (2003). Operowanie pojęciami wartościującymi w warunkach wzbudzenia automatycznego vs refleksyjnego systemu wartościowania u osób o różnym stopniu ukształtowania standardów pozaosobistych. *Studia Psychologiczne*, 41, 2, 107-130.
- Szafraniec, H. (1980). Podręcznik do testu „Szybkość i Dokładność Spostrzegania” G. Grimsleya, F. L. Rucha i N. D. Warrena. [W:] *Testy psychologiczne w poradnictwie wychowawczo-zawodowym* (s. 381-416). Warszawa: PWN.
- Szuster, A. (2002). Orientacje prospołeczne a preferowanie wartości. [W:] M. Lewicka, J. Grzelak (red.), *Jednostka i społeczeństwo* (s. 199-216). Gdańsk: GWP.
- Szuster, A. (2005). *W poszukiwaniu źródeł i uwarunkowań ludzkiego altruizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Szuster-Zbrojewicz, A. (1988). Selected features of the self and readiness for nonpersonal exocentric involvement. *Polish Psychological Bulletin*, 19, 3-4, 233-239.
- Wolak, K. (1993). Cognitive self-distinctness and effectiveness of emotional control training. [W:] M. Jarymowicz (red.), *To know self – to understand others* (s. 61-75). Delft: Eburon.
- Zajonc, R. B. (2000). Feeling and thinking: Closing the debate over the independence of affect. [W:] J. Forgas (red.), *Feeling and thinking. The role of affect in social cognition* (s. 31-58). New York: Cambridge University Press.